

Verko

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

PvdA
1981
3

Tegen de stroom in.

Drs J.M. den Uyl

TEGEN DE STROOM IN

verkorte weergave van een 2,5 uur durende rede,
gehouden op 3 mei 1981 in Paradiso Amsterdam.

Drs. J.M. den Uyl.

I. Verkiezingen in krisistijd: tegen de stroom in. Op 26 mei wordt de Nederlandse kiezer om een uitspraak gevraagd over het beleid van het kabinet Van Agt-Wiegel. Maar dat niet alleen. Die uitspraak wordt gevraagd in een tijd, die een toenemende afkeer van de politiek in het algemeen te zien geeft. Niet te ontkennen valt immers dat de politiek, de politieke partijen, zijn aangevreten door het algemeen gevoel van moedeloosheid dat zich van veel mensen meester lijkt te hebben gemaakt. Men vraagt zich af of het wel zin heeft om te stemmen; velen zijn op dit moment van plan het stemhokje te mijden. Er heerst een ongeloof in de mogelijkheid dat de politiek oplossingen kan aandragen voor de maatschappelijke crisis die zich allerwegen aandient. Dat verwijt moeten alle grote politieke partijen zich aantrekken. Zonder overdrijving kan worden gesteld dat de ontpolitisering, de ontmoediging een uitdrukking zijn van een toenemend a-demokratische, soms zelfs anti-demokratische sfeer in ons land.

De tijd gaat snel. Nog geen tien jaar geleden was er sprake van een sterke beleving van democratische waarden, zowel binnen als buiten politieke organisaties. Sinds het eind van de jaren '60, begin jaren '70 brak er een democratische gezindheid op een breed front door. Een generatie kwam aan bod die zich door opvoeding en materiële welstand de vrijheid kon nemen zich intensief met het maatschappelijke gebeuren bezig te houden. De disciplinerende door het zuilenbestel, met regenten aan het hoofd, viel grotendeels weg toen de emancipatie haar voltooiing naderde. Er was ook genoeg aanleiding om zich maatschappelijk

aktief op te stellen. Eerst was het de mondigheid van leerlingen en werknemers, die een aanslag betekende op gevestigde instituties en ingeslopen gewoonten in universiteiten en het door fusies en reorganisaties getekende ondernemingsland. Later was het de internationale situatie - met name Vietnam - die een authentiek protest van vooral jongeren ontlokte. De oorlog in Vietnam, laat niemand het vergeten, heeft het denken over de wereld van een hele generatie veranderd: mensen wantrouwend gemaakt tegenover macht en militaire macht in het bijzonder.

Tezelfdertijd bracht de aantasting van het milieu door een ongebreidelde economische groei en het besef van de eindigheid van de grondstoffen, een omvangrijke milieubeweging op gang. En het meest ingrijpend wellicht: de ellende van de Derde Wereld drong door de verbeterde communicatiemiddelen de huiskamers binnen. Derde Wereld-groepen begonnen zich met succes te mengen in de discussie over aard en omvang van de ontwikkelingshulp. En over de aard van een economisch beleid in de westerse wereld, dat minder vijandig zou staan tegenover de belangen van de Arme Wereld. Het is amper nog voorstelbaar hoe tien jaar geleden het wereld voedselkongres door een veelheid van actiegroepen, via voorkongressen, werd voorbereid. Sterk gemotiveerd, bijna agresief.

Toen - in 1970 - heb ik de drang om vooral buitenparlementair bezig te zijn verbonden met de noodzaak de besluitvorming politiek, dus in het parlement, af te ronden. Er was in vele akties een 'slordige', soms zelfs vijandige houding tegenover de parlementaire democratie op te

merken. Met erkenning van de noodzaak van zowel parlementaire als buitenparlementaire activiteiten, vond ik het nodig te wijzen op de 'smalle marges van democratische politiek'. Niet omdat ik de parlementaire democratie zonder feilen acht, maar vooral om aandacht te vragen, voor de kwetsbaarheid van dit stelsel voor verruwendende elementen.

Vond deze discussie plaats in een tijd die veel sociale energie, gericht op belangrijke problemen, losmaakte, nu vindt deze discussie plaats onder een minder gunstig gesternte. De politisering, het zich bemoeien met de maatschappij, heeft plaats gemaakt voor ontpolitisering, het zich afwenden van de maatschappij. Ontdaan van alle overdrijving, uit zich dit laatste in een zich terugtrekken op eigen, individuele problemen; op een andere wijze, in het opgaan in kleine sekten. Het Ik-Tijdperk in kaart gebracht door John Jansen van Galen. De privatisering van de sociale verhoudingen leidt tot een fragmentatie, een vergruizing van het maatschappelijke bestel. Samenhangen vallen weg. Saamhorigheid en solidariteit worden op de vierkante millimeter bedreven. De verzorgingsmaatschappij heeft het gezicht aangenomen van een zorgenmaatschappij, die de problemen van mensen opknipt en toevertrouwt aan een oneindig aantal specialisten, of wat daarvoor door gaat. Maar mét die vergruizing - zoals die zich voordoet aan vele mensen - zijn de maatschappelijke samenhangen niet verdwenen. Daar hoef je geen socialist, socioloog of marxist voor te zijn. Ekonom in Buitenveldert is voldoende. De kleinschalige oriëntatie van veel mensen heeft in de afgelopen jaren terrein verloren op de

toenemende grootschaligheid die in produktieprocessen, in burokratie en bewapening is doorgedrongen. Die ontwikkelingen hebben hun bijdrage geleverd aan het gevoel van machteloosheid in en tegenover de grote, van boven af gestuurde organisaties die het gezicht van onze maatschappij bepalen. Gevoegd bij de economische teruggang, is het niet verwonderlijk dat mensen de moed opgeven, en zich terugtrekken op zichzelf of in die kleine sociale verbanden, die nog enig houvast lijken te geven. Het Ik-Tijdperk. De democratisering heeft verwachtingen opgeroepen van meer macht en zeggenschap over eigen omstandigheden. Maar de technologie van de besluitvorming heeft zich sneller ontwikkeld dan de democratische participatie. Besluitvormingsprocessen zijn - met de zakcomputer in de hand - niet beter, maar minder door zichtig dan twee decennia terug. En de gegroeide deelneming aan het onderwijs maakt het toereikend om de onmacht scherper te doen beseffen. De uitkomst is toegenomen vervreemding.

Voor rechts in de politiek ontstaat het maatschappelijke klimaat bij uitstek om - met verwijzing naar de sombere vooruitzichten alom- in te spelen, op dat gevoel van machteloosheid. Dat neemt de vorm aan van een kultivering van het doemdenken, van de stapjes-terug filosofie, van het onderstrepen van de noodzaak van harde maatregelen, zonder dat er uitzicht wordt geboden op een kulturele en politieke participatie, die een beroep doet op vindingrijkheid en verantwoordelijkheidsbesef. Rechts is bezig zich de speelruimte te verwerven om, over de hoofden van mensen en hun organisaties heen, dit land op het verkeerde been te zetten. Ik zal dat in het volgende kader toelich-

ten.

Er staat bij de komende verkiezingen veel op het spel. Linkse, progressieve mensen moeten beducht zijn niet in de val te lopen van de depolitisering en ontsolidarisering die hand over hand in onze samenleving toenemen. Links moet zich -met erkenning van de problemen- konsekvent keren tegen het in discrediet brengen van het politieke bedrijf. Het krachtigste steunpunt van links is -naast allerlei verwante democratische organisaties, zoals m.n. de vakbeweging- de politieke democratie. Het algemeen kiesrecht, elke stem die gelijk telt. Ik kan mij daarom erg kwaad maken op de fractievoorzitter van de PSP, Van der Spek, als hij het parlementaire gebeuren als poppenkast afschildert. Daarmee wordt de democratie geen dienst bewezen. Integendeel.

De gevaren waaraan de democratie de komende jaren bloot staat, vormen een probleem dat in alle duidelijkheid aan de kiezers moet worden voorgelegd. Als de meestal verhullende term consensus ergens van toepassing zou moeten zijn, dan is het wel in het streven van de politieke partijen, voorop die ter linkerzijde, om de gevaren die de democratie bedreigen te lijf te gaan. Die gevaren moeten niet onderschat worden, om dat in verstrakkende tijden de democratie een kwetsbare maatschappelijke omgangsvorm is.

Het lijkt erop dat de crisisverschijnselen op het politieke front vooral links, in het bijzonder de PvdA, in de greep hebben genomen. Met enig genoegen- lijkt het wel- stellen lieden van uiteenlopend slag vast dat de PvdA, als voornaamste drager van de socialistische beweging, zich in een

krisis bevindt. Wie te biecht gaat bij de schrijvers van het boek 'Niet bij puinruimen alleen' kan op menige bladzijde de vaststelling tegenkomen dat de sociaal- democratie geen antwoord heeft op de huidige problemen. De sociaal-demokratie - dat is de benaming door mensen die de PvdA niet links genoeg vinden- mist volgens hen een stevig verankerde ideologie en - niet te vergeten- een strategie. Een serieus man als Albeda - aan de hand genomen door Touraine- vroeg zich onlangs nog af of er in de nadagen van het socialisme (zo worden we genoemd door mensen die rechts van de PvdA staan) toch nog niet een verstandshuwelijk mogelijk was met het CDA. Zo van: zonder de socialisten komen we de moeilijke jaren tachtig niet door. Peper heeft Albeda de suggestie aan de hand gedaan om eerst eens binnen het CDA een begin van belangstelling te wekken voor de vraagstukken die in PvdA- kring druk worden besproken.

Ik durf de stelling aan dat in geen andere grote partij de laatste tien jaar zo hevig en serieus is gesproken en gedacht over allerlei aspecten van de maatschappelijk ontwikkeling, waarvan de rechtse critici menen, dat ze de socialisten ontgaan. Van de nieuwe schaarste van de kommissie Mansholt tot het wereldwerkgelegenheidsplan. Van diskussies over de aktiepartij tot een kritische bespreking van de interne partijdemokratie door de kommissie Van Thijn. Van het socialistisch feminisme tot de anti-kernenergiebeweging. En niet te vergeten: het ekonomendebat. En zo zou ik nog wel even door kunnen gaan. In die diskussie zijn verschillende opvattingen naar voren gekomen, is er soms heftige onenigheid

ontstaan. Nog onlangs hebben we een fundamenteel debat gehad over kernbewapening, dat mij niet onberoerd heeft gelaten en dat in een duidelijke besluitvorming op het kongres is uitgemond.

Wie deze discussies interpreteert als een teken van zwakte- en dan zie ik even af van onze rechtse kritici-, heeft naar mijn inzicht de moed al opgegeven, of vindt de democratie toch maar lastig. Ik houd het er op dat het beeld dat de PvdA -grosso modo- de laatste tien jaar te zien heeft gegeven, wijst op het niet uit de weg gaan van welke discussie dan ook. De PvdA verkeert niet in een crisis, maar de maatschappelijke crisis wordt daar wel het heftigst besproken. Dat is de enige manier om de crisis te overwinnen.

Die crisis moeten wij elkaar niet aanpraten, maar zij verplicht ons te denken in termen van oplossingen, in termen van een geloof in menselijk kunnen en menselijke vindingrijkheid.

Zekerheden hebben wij niet te bieden, wel echter de overtuiging dat er een moeilijke, maar interessante toekomst voor ons ligt, als mensen zich niet laten meeslepen door de gedachte dat de maatschappelijke stagnatie een natuurgebeuren is. Het feit dat in de PvdA zo intensief over de toekomst wordt gediskussieerd, wist niet weg dat er ook in deze kring ruimte is voor zelfkritiek.

Demokratisering en discussie worden soms te veel opgevat als doelen in zichzelf, waardoor de verbinding werd verbroken met het inzicht dat maatschappijhervorming de vorming van macht veronderstelt. Een voorwaarde daarvoor is wijze zelfdiscipline. Het historisch bewustzijn, heeft Wouter Gortzak gezegd, bevindt zich niet altijd op het nivo dat wenselijk is voor een beweging

met een geschiedenis en een toekomst. Al neemt de belangstelling - onder invloed van vooral de WBS - de laatste jaren gelukkig toe. Te veel wordt opnieuw het wiel uitgevonden, een bezigheid die niet uitsluitend kan worden toegeschreven aan de noodzaak het socialisme steeds weer over te dragen aan een jongere generatie.

Ook in het beleid dat wij voorstaan - een vermindering van de machtsverschillen, een grotere gelijkheid - zijn wij wel eens wat onkritisch met de verschijnselen democratie en democratisering omgesprongen. Het ongerichte doen heeft wel eens gewonnen van het gericht denken. De zorgvuldigheid die de democratie - binnen en buiten de partij- als politiek en cultureel ideaal veronderstelt is wel eens uit het zicht verdwenen. In een parafrase van een mooi opstel van mijn partijgenoot, de rechtssocioloog Kees Schuyt, wordt het als volgt geformuleerd: 'Beschaving zonder macht kan vrijblijvend zijn, macht zonder beschaving is altijd gevaarlijk en arrogant, want niet gehinderd door het inzicht dat machtsuitoefening aan morele maatstaven moet worden getoetst'. Deze kritiek richt zich met name op het verschijnsel van democratisering-om-de-democratisering, waardoor de democratie het gevaar loopt de faam te verwerven geen beslissingen te kunnen produceren. Dan verliest de democratie haar relatie met doelstellingen, en vooral met de mensen waarvoor zij is bedoeld. Dan komen mensen in de knel: cliënten, burgers, leerlingen. De democratie verwordt dan tot een machtsspel van enkelen, die de tijd vinden of nemen, of van de democratie hun 'beroep' maken. Democratie

roept dan een burokratisering op, waarin slechts een smalle elite haar weg nog kan vinden. Wij zien deze verschijnselen - naar mijn smaak té veel - bij b.v. welzijnsinstellingen en universiteiten. Vooral in sommige sociale fakulteiten bespeurt men een klimaat van intolerantie, burokratie en elitistisch bestuur, dat weinig uitstaande heeft met democratie als beschavingsideaal én dat een funeste uitwerking heeft op de kwaliteit van de wetenschapsbeoefening. Ik licht er met name de Sociale Wetenschappen uit, omdat deze -op nivo beoefend en onderwezen- een democratische kracht van formaat kunnen zijn.

Het verlies aan oriëntatie, aan richting die zich op het ogenblik van veel mensen heeft meester gemaakt, eist van links Nederland dat het de vraag van democratie of ontdemokratisering in alle zwaarte aan de kiezers voorlegt. Wij moeten dit verlies aan oriëntatie ombuigen in de richting van een hernieuwd appèl op mensen om hun democratische rechten en verantwoordelijkheden te nemen. Zonder richtingsbesef, zonder 'a sence of direction', kan de politiek niet functioneren en loopt de democratie op de klippen. 'Het werkelijke gevaar is de opkomst van een individu zonder richtingsgevoel, een amorf, wortelloos type, dat onder lek politiek stelsel kan lever.' Deze uitspraak van Christopher Lasch moet alarmeren. Democraten, democratisch-socialisten moeten zich verweren tegen de stelling dat de politiek niets vermag, erger: dat de politiek er niet toe doet. Hierin zit -bedoeld of onbedoeld- een gevaarlijk anti-democratisch element. Want wat zijn politieke partijen anders dan vrijwillige organisaties van burgers, die daarin van hun democratische

gezindheid en doelstellingen getuigen. Zonder deze burgerschapszin, zou het er met de democratie - in en buiten het parlement- droevig voor staan. Mensen mogen, nee moeten politieke partijen aanspreken op hun voornemens en beleid, politieke partijen mogen burgers aanspreken op hún bijdrage aan de politiek.

Ik formuleer deze vraag zo klemmend, omdat wij - naar mijn stellige indruk- op een kruispunt van wegen staan, nl. de democratische weg of de weg die door 'Nieuw Rechts' (hierop kom ik later terug) wordt gewezen, en dat in belangrijke landen om ons heen voeten in de grond gekregen heeft. Ik kom daar later in mijn betoog op terug. Eerst nog iets over de oorzaken die hebben geleid tot de sfeer van onthechting die op vele plaatsen in onze samenleving voelbaar is.

a II. Oorzaken van ontpolitisering en ontmoediging

In een andere hoedanigheid - ten tijde van de (eerste) olie-krisis - heb ik eens gezegd: 'Die tijd komt nooit meer terug.' Geen opwekkende boodschap, zo op het eerste gezicht. Ik doelde daarmee op de zich wijzigende wereldekonomische en - machtsverhoudingen die zich toen begonnen af te tekenen. De tijd van ongebreidelde groei, met voorbijgaan aan het inzicht dat de grondstoffen eindig zijn en het milieu kwetsbaar is, was ten einde. De eerste tekenen daarvan waren al aan het eind van de jaren zestig zichtbaar. De wereldhandel begon minder te groeien, de lasten van de oorlog in Vietnam bespoedigden de ineensstorting van het tot dan toe gehanteerde monetaire stelsel, er ontstonden nieuwe industriële

naties, Japan begon een ongekend industrieel en kommercieel offensief te ontplooiën, en sommige ontwikkelingslanden organiseerden hun belangen tegenover de westerse wereld.

Het OPEC-kartel was een breekijzer in de tot dan bestaande mondiale economische verhoudingen. Andere ontwikkelingslanden volgden, overigens meestal met minder succes, dit voorbeeld. Het plotselinge karakter van de oliekrisis drukte ons hard op de nieuwe feiten. Het besef begon door te dringen dat er in de toekomst zuinig moest worden omgesprongen met de natuur en de natuurlijke hulpbronnen.

Geestelijk waren de progressieve partijen op die verhoudingen al enigszins ingesteld door - in navolging van de Club van Rome - het werk in de al genoemde commissie Mansholt. Daarnaast had de intensieve belasting van het milieu door de economische groei bij veel mensen reactie ontlokt. De groei moest worden getemperd, en voor zover er groei zou mogen zijn, zou deze gericht, selectief moeten zijn.

Al gauw echter werd in denken en doen de draad van de groeiverwachting, zij het op een iets lager nivo, weer opgepakt. Het 'gewone' leven hernam zijn rechten. De wereldsituatie die aanleiding was voor de oliekrisis veranderde echter niet. De voorwaarden voor een groei op hoog nivo - vooral goedkope energie en grondstoffen - herstelden zich niet of nauwelijks. Het leek wel of men die nieuwe werkelijkheid niet tot zich wilde laten doordringen. De noodzaak van een zorgvuldiger en zuiniger beleid, reeds bescheiden ingezet met de 1%-operatie van minister Duisenberg, vond maar moeizaam ondersteuning. Toen ik voor

de verkiezingen en tijdens de kabinetsformatie in 1977 koos voor een stabilisatie in de particuliere inkomensgroei, de nullijn dus, naast een serie andere maatregelen, werd mij, ook door de partij - tegengeworpen dat ik te somber was, dat deze doelstelling het zou afleggen tegen weerstanden uit de maatschappij. Die weerstanden zag ik wel, maar ik had het er toen op durven wagen. Waarom? Omdat in het beleidspakket dat in de Memoranda I en II was neergelegd voldoende aanknopingspunten van immateriële aard (zeggen-schap) te vinden waren om met overtuiging een beroep te kunnen doen op velen in ons volk. Maar ik plaats van een beheerste matiging en herverdeling tot inzet te maken van een nieuw beleid - alleen al voorgeschreven door de gewijzigde omstandigheden die ik noemde - haalde het kabinet Van Agt-Wiegel oude recepten uit de kast. De terugdringing van de kollektieve sektor werd gemotiveerd met het argument dat stabilisatie van de particuliere inkomens onhaalbaar was. Daarom moest in de kollektieve sektor de ruimte worden gevonden om een bescheiden particuliere inkomensgroei mogelijk te maken, tot en met twee maal modaal. Zij weten nu beter, maar hebben inmiddels - door aanvankelijke onverantwoorde beloften over particuliere inkomensgroei - het vertrouwen van met name de Nederlandse werknemers in de effectiviteit van matiging op de proef gesteld. De vakbeweging - altijd aanspreekbaar op haar verantwoordelijkheid - werd genegeerd, hun gerechtvaardigde eisen op het terrein van zeggenschap en investeringen werden terzijde geschoven met als argument dat in krappe tijden geen plaats is voor leuke dingen voor linkse

mensen.

Door het kabinetsbeleid is een aantal kostbare jaren verloren gegaan, die Nederland verder achterop hebben gebracht. Het weerstandvermogen van de Nederlandse economie had er bij een evenwichtig beleid van matiging én zeggenschapsvergroting, een stuk beter voorgestaan. Bij een progressief beleid zal veel schade moeten worden hersteld. Voor een nadere verklaring van de malaise-symptomen zou ik echter het terrein van de economie willen verlaten. Met name de heer Van Agt scoorde hoog in het ontkoppelen van maatschappelijke hervormingen van loonmatiging, alleen het laatste telde, de hervormingen werden geridiculiseerd.

Ik heb weinig behoefte nog veel toe te voegen aan de stortvloed van sombere, economische tijdingen.

Ik vraag aandacht voor een aantal maatschappelijk-kulturele processen, waardoor ongeloof en onzekerheid van twee generaties - de jongeren en de 'middelbare' - dreigen samen te vallen.

Daar is in de eerste plaats de generatie, grofweg tussen de 35 en 55 jaar, die door hard werken de groei en verdere voltooiing van de verzorgingsstaat heeft mogelijk gemaakt. Een verzorgingsstaat waarvoor de fundamenteën - naar idee al vór voor de oorlog en naar uitwerking vooral in de eerste 15 jaar na de oorlog - door een vroegere generatie zijn gelegd. De na-oorlogse generatie is opgegroeid in het besef dat door inzet én solidariteit een maatschappelijk stelsel viel op te bouwen, dat aan elementaire eisen van rechtvaardigheid en redelijk bestaan zou voldoen. Dat is gelukt. Dit werk vond voor een belangrijk deel

plaats in een maatschappelijk klimaat dat door verzuiling én schaarste een beheerst en gekontroleerd gedrag te zien gaf. Met de groei van de verzorgingsstaat, in het voetspor van een historisch unieke economische groei (gemeten naar het bereikte nivo van welstand), ontstond een gevoel van zekerheid, dat steunde op het vooruitzicht van inkomensgroei en bescherming van het sociale zekerheidsstelsel tegen de lotgevallen van het leven.

In de ideologische luwte van de verzorgingsstaat groeide een hardwerkende generatie op, waarvoor het begrip vrijheid vooral zijn betekenis ontleende aan het zich - letterlijk en figuurlijk - gemakkelijker bewegen, het zich meer kunnen veroorloven en de vrijwaring van de onzekerheden van het economisch bestaan, die hun ouders nog in volle omvang hadden beleefd. De armoede was door de naoorlogse generatie nog gekend, de zekerheid van inkomen en werk werd echter tot een 'eerste natuur'.

Voor de jonge generatie - grofweg tussen 15 en 30 jaar - was de bestaanszekerheid van hun ouders geen zekerheid, maar een vanzelfsprekendheid. Een verworven recht, dat niet meer in discussie gebracht kon worden. Voor deze generatie, in de jaren zestig en zeventig bewust geworden, kreeg vrijheid een andere betekenis. Groeiden hun ouders nog op in de vrij strakke kaders van gezin, bedrijf of zuil, de jongere generatie trok, om het zo eens te zeggen, de maatschappij in. Hun vrijheid was die van een versterkte politieke bewustwording, van een oriëntatie op problemen buiten hun direkte, sociale omgeving, zowel binnen als over de grenzen. Deze generatie

beproefde - op nog nooit eerder vertoonde schaal - de grenzen van de beginselen van de rechtsstaat: vrijheid en gelijkheid. De democratie werd op haar spankracht aangesproken en uitgeprobeerd. Het is vooral deze generatie geweest die de demokratiserings beweging heeft gedragen. In theorie en praktijk werden welhaast alle varianten, waartoe het begrip democratie uitnodigt, op hun mogelijkheden onderzocht en geprobeerd. Aanzienlijke suksessen zijn hiermee geboekt, en een groot aantal teleurstellingen opgedaan. Veel instituties zijn geslecht, nog meer bleken bestand te zijn tegen de demokratisering golf. In weinig gevallen kwam de verbeelding aan de macht, waar dat wel gebeurde bleek de verbeelding vaak niet bestand tegen de luxe van de macht. Vanuit een democratische gezindheid omgaan met macht blijkt - ook in linkse kringen - een betrekkelijk schaars goed te zijn.

Wij dienen bij een rechtvaardige beoordeling van wat de demokratiserings beweging heeft voortgebracht - en die beweging waardeer ik, algemeen gesproken, positief - te beseffen dat de democratie zoals deze door de jongere generatie werd verstaan en uitgedragen, historisch gesproken, uniek was. Nooit eerder was er in die omvang een mogelijkheid geweest om de pretenties van onze rechtsstaat op hun betekenis te onderzoeken. Van de oudere generatie kregen de jongeren weinig aanwijzingen, laat staan stimulansen. Proefondervindelijk moest men zich een weg banen in een door ongelijke machtsverhoudingen en door organisaties en regelingen getekend bestel. Tegen deze achtergrond zijn er aanzienlijke vorderingen gemaakt, vooral als het gaat om het

inzicht dat mensen recht hebben invloed uit te oefenen op de beleidsvorming en dat een verantwoordingsplicht nodig is. Ik zou dat de kulturele verworvenheden van de democratisering willen noemen. Struktureel d.w.z. in uitgewogen regelingen en wetgeving, is de vooruitgang minder indrukwekkend. Dat geldt voor verreweg de meeste sectoren van de samenleving, vooral de ondernemingen. Het is daarom niet toevallig dat de Kamerfractie van de PvdA de afgelopen jaren met tal van initiatief-wetsontwerpen is gekomen met het oogmerk de democratisering op het gebied van onderwijs, welzijn en arbeidsplaatsen-overleg een wettelijke basis te verschaffen.

De nieuwe protestbewegingen

Wordt de jongere generatie in het begin van de jaren zeventig gekonfronteerd met de taaierheid van instituties en bestaande machtsverhoudingen, de op het punt van de democratisering sceptische generatie van 'middelbaren' ziet door de economische stagnatie de pas verworven zekerheid van werk en inkomen aangetast. Bedrijfssluitingen, fusies, bezettingen beginnen het beeld te bepalen van een afbrokkelende economie. De werkloosheid begint de kop op te steken. En wordt het gevoel van onzekerheid over werk en inkomen in snel tempo bepalend voor de manier waarop grote groepen de samenleving (en de politiek) ervaren. De zekerheid van werk en welvaart bleek - achteraf - van korte duur. De zekerheid van een loopbaanperspectief voor enkelen, de zekerheid van een loonperspectief voor velen, heeft plaatsgemaakt voor onzekerheid of er nog wel een baan te vinden of te behouden valt. Aan velen

uit de 'middelbare' generatie is elk uitzicht komen te ontvallen. En de enkele miljoenen die afhankelijk zijn van een uitkering wachten gelaten, maar zonder veel hoop, af wat de toekomst hen brengen zal.

Het optimisme van de jongere generatie heeft een flinke knauw gekregen, omdat voor hen de vanzelfsprekendheid van inkomenszekerheid is omgeslagen in dezelfde onzekerheid die hun ouders inmiddels heeft aangevreten. Ook voor de jongeren te weinig werk, en weinig mogelijkheden om hun inzet op school en werk omgezet te zien in betekenisvolle en volwaardige arbeid. Dat begint in toenemende mate deze generatie te verbinden met de oudere generatie. Er is echter een aanmerkelijk verschil. Voor de jongeren -die nog een lange weg te gaan hebben- is de terugslag nog groter. Niet alleen omdat zij per definitie meer verwachtingen hebben van en belang bij de toekomst. Maar omdat hun inkomensachteruitgang - in uitkeringen of door verlies van werk - de al gememoreerde vanzelfsprekendheid aantast. Daarmee wordt een dimensie van hun vrijheidsbeleving manifest gemaakt, die zij in deze vorm niet eerder hebben ervaren. Zij worden dubbel gepakt, dubbel aangepakt.

Waar de jongeren de gevoelens van uitzichtloosheid delen met de oudere generatie, beginnen hun dubbele frustraties op het punt van vrijheidsbeleving opnieuw een uitweg te zoeken in protestbewegingen tegen het vigerende maatschappelijke bestel. Creatief in zoverre in duizenden organisaties jongeren op een bewonderenswaardige wijze actief zijn om de democratische verworvenheden en de

doelstellingen van een rechtvaardige politiek overeind te houden. Dat loopt van werk voor de Derde Wereld via wetswinkels, hulpverlening, de strijd tegen kernenergie en woningnood, en het terugdringen van de rol van kernwapens. Zij houden ons normen en idealen voor, die appeleren aan het wezen van het democratische-socialisme. Ik zou dan ook niet willen meegaan met die commentatoren die de grote matheid over de jaren zeventig hebben afgekondigd. Gelukkig zijn wij zo aan akties gewend geraakt, dat zij ons nauwelijks meer opvallen. Maar zij zijn wel opvallend, en tekenend voor een levende democratie. Anderzijds zijn er ook veel jongeren die zich op zichzelf terugtrekken, en het gezicht afwenden van de samenleving. En tenslotte zijn er jongeren- die geen uitzicht meer zien, en dat veelal ook niet meer hebben- die hun onvrede tot uitdrukking brengen in vandalisme in treinen en voetbalterreinen. De 'off-side'-jeugd van onze samenleving. Voor al deze, in zeer verschillende maatschappelijke en vooral kulturele omstandigheden levende jongeren wil en moet de PvdA een gesprekspartner blijven of worden. Een jeugd zonder toekomst produceert een samenleving zonder toekomst. In het streven naar democratisering en rechtvaardiger verhoudingen, heeft de vrouwenbeweging zich in de jaren zeventig een heel eigen plaats verworven. Als één van de 'vleugels' van de beginnende democratiseringsbeweging -ik denk bijvoorbeeld aan de belangrijkste initiator Man-Vrouw-Maatschappij (MVM)- is de vrouwenbeweging tot een zelfstandige kracht uitgegroeid. Naar mijn inzicht is de vrouwenbeweging de meest duurzame uitdrukking van veranderings-

gezindheid. Duurzaam ook, omdat in de achterstelling van de vrouw een groot aantal maatschappelijke achterstanden samen valt. Aan dit aanzienlijke verschil tussen recht (waar-tussen haakjes- ook nog veel aan ontbreekt) en rechtvaardigheid aan ontleent de vrouwenbeweging haar enorme vitaliteit. Er is echter nog een lange weg te gaan. Verheugend vind ik het dat veel vrouwen die-terecht- op hun eigen wijze met politiek en maatschappij bezig zijn, de banden met de politieke partijen niet hebben doorgesneden. Binnen het democratisch-socialisme -hier en elders- heeft de heel eigen bijdrage van de Rooie Vrouwen geleid tot een vernieuwing in denken en doen. Om maar één voorbeeld te noemen: zonder de vrouwenbeweging had het beginselprogramma - met zijn directe doorwerking in verkiezingsprogramma's - van de PvdA (1977) er niet zo uit gezien zoals wij die nu kennen. En al deel ik volledig de opvatting dat gelijkheid tussen man en vrouw nog ver van ons af ligt, het mag ook wel eens gezegd worden dat in de afgelopen tien jaar de vrouwenbeweging belangrijke resultaten geboekt heeft. Opvattingen van de vrouwenbeweging zijn - vaak en nog steeds met veel weerstand - in alle hoeken en gaten doorgedrongen, of op zijn minst bekend geworden. Daarom ook noem ik de vrouwenbeweging de meest duurzame democratiserende kracht.

Toch - in het algemeen gesproken - een sfeer van ontmoeting. Deze ontmoediging die het gevolg is van wat ik hiervoor als oorzaken heb aangewezen - het ontbreken van een 'sense of direction' in de samenleving - duwt de samenleving in een richting die waarlijke democraten - jong of oud-

ten zeerste moet verontrusten. Er hebben zich de laatste jaren -met een toenemende brutaliteit- krachten aangediend, die geen twijfel hebben over de richting: Nieuw Rechts.

III. Nieuw Rechts.

De afgelopen jaren hebben de opkomst te zien gegeven van een agressief Nieuw Rechts, eerst in de Verenigde Staten, maar spoedig ook in Europa. Nieuw Rechts is geen gesloten geheel. Het vertoont zich in de meest uiteenlopende vormen en gedaanten. Van een mystiek elitisme - compleet met een pseudo-historische en nauwelijks verhulde racistische mythologie bij het Franse Nieuw Rechts van Benoist - tot de ekonomie van het gezonde verstand a la Friedman. Van de kultuurkritiek van mensen als Daniel Bell, die de tekorten van het kapitalisme nu aan de verzorgingsstaat toerekenen tot de wetenschappelijke 'theorieën' van genetici van het soort van Jensen, die met alle geweld willen aantonen dat institutionele veranderingen in opvoeding en onderwijs van geen enkele betekenis kunnen zijn voor als erfelijk en aangeboren beschouwde kenmerken als intelligentie en misdadige neigingen.

Het voornaamste element dat Nieuw Rechts verenigt is de afkeer van en de kritiek op de verzorgingsstaat. En op de sociaal-demokratische ideeën die in de na-oorlogse jaren ook - vaak tegen heug en meug- door rechtse regeringen zijn gebruikt om die verzorgingsstaat van de grond te tillen.

De groeiende aantrekkingskracht van Nieuw Rechts kan niet verklaard worden uit de intellektuele originaliteit of kwaliteit. Het denken

van 'Nieuw Rechts' bestaat -bij nadere beschouwing- uit niet meer dan een in eigentijdse termen vervatte catalogus van traditioneel liberale en konservatieve geloofsartikelen. Daarbij zijn de verwoorders van deze ideeën al evenmin denkers van groot kaliber.

De neergang van de kwaliteit van het konservatieve denken laat zich aflezen uit een vergelijking tussen het sociaal-politieke denken van Milton Friedman en dat van zijn voorganger Von Hayek. De laatste voorspelde in zijn boek "The road to serfdom" bijna veertig jaar geleden dat het aan de macht komen van sociaal-democratische regeringen onontkoombaar moest leiden tot de vestiging van totalitaire regimes. Die gedachtengang kon toen althans nog bogen op een zekere originaliteit, terwijl -met voorbijzien van de toen al respectabele regeertraditie van de Skandinavische sociaal-demokraten - met enige moeite de stelling kan worden verdedigd dat Von Hayek in 1944 nog niet beter kon weten.

De aantrekkingskracht van het Nieuw Rechts kan ook al niet berusten op de politieke doeltreffendheid van de haar ideeën. De uitingen ervan in landen als Israël en het Verenigd Koninkrijk zouden door de aanhangers van dit nieuwe 'denken' eerder als angstaanjagend moeten worden ervaren.

Intellectueel uiterst pover, als politiek program onuitvoerbaar of ondoeltreffend - wat mag dan de opkomst van Nieuw Rechts verklaren? Wellicht ligt een sleutel in de konstatering dat Nieuw Rechts in wezen een fusie is van konservatieve en bepaalde liberale denkbeelden. Het merkwaardige is nl. dat de progressieve elementen in het liberalisme- de bescherming van het individu, de

kritiek op machtskonsentraties (of deze nu bij de staat of het bedrijfsleven worden aangetroffen), het opkomen voor gelijkberechtiging, om er enkele te noemen - uit het beeld verdwenen zijn. Of enkel de vorm aannemen van een volledig loze retoriek.

De populariteit van Nieuw Rechts wordt begrijpelijker als we dit niet opvatten als een zelfstandige politieke doktrine, als een min of meer duidelijk afgebakend programmatisch geheel, maar in de eerste plaats als een houding, een mentaliteit. Een houding van : 'het is nu wel mooi geweest', én: 'Het moet maar eens afgelopen zijn, met al die voorzieningen die de staat in de afgelopen jaren heeft aangereikt om mensen een meer dan minimale bestaanszekerheid te verschaffen.

Deze mentaliteit is echter alleen maar mogelijk, omdat de Nieuw Rechts op een aantal zwakke zijden van de verzorgingsstaat soms terzake doende kritiek heeft kunnen uitoefenen. Kritiek althans die aansluit bij onvrede onder de mensen over bepaalde aspecten van al die arrangementen die wij tezamen met het etiket verzorgingsstaat aanduiden. Door niet te kijken naar de lofwaardige bedoelingen die ten grondslag liggen aan grootse sociale programma's, maar scherp te letten op de uiteindelijke resultaten daarvan, hebben zij in sommige gevallen de onbedoelde gevolgen van dergelijke programma's aan het licht gebracht. Er zijn hier treffende overeenkomsten aan te wijzen met de radicale kritiek die de laatste jaren van links is opgekomen. Die kritiek wijst evenzeer op de opkomst van een nieuwe verzorgende klasse, en de onbedoelde afhankelijkheid waarmee de verzorgden aan hun verzorgers worden gebonden.

Het verschil met de radikale kritiek is echter in het oog springend. Voor de Nieuw Rechts leidt haar analyse tot een stellingname van berusting, de kultivering van de idee dat de politiek niet bij machte is werkelijke veranderingen door te voeren en dat de politiek en de overheid dus terug moet treden, om de vrije jongens even de kans te geven. Daarnaast is er met name in de Verenigde Staten een agressieve politieke aanval gelanceerd op de grondslagen van de verzorgingsstaat. In de kultuurkritiek van Nieuw Rechts die - alweer- soms verwantschap vertoont met de moderne radikale kritiek, wordt de stelling betrokken dat het voorzien in materiële noden alleen niet voldoende is. Mensen dienen ook in staat gesteld te worden als deelnemer aan de maatschappij hun zelfrespect op te bouwen, zich verantwoordelijk te voelen voor wat daar gebeurt, en daarop ook aangesproken te kunnen worden. Maar Nieuw Rechts gebruikt deze kritiek niet in de eerste plaats als een wapen om voorstellen te doen die dat laatste tot verwerkelijking kunnen brengen, maar vooral om berusting, nl. dat het toch niet zal lukken, te preken. Daarmee wordt de bedreiging die er van Nieuw Rechts uitgaat duidelijk. Het levert een ideologische legitimatie om de aanval op de verzorgingsstaat in te zetten. Het is vooral negatief, en ondanks de schijn van het tegendeel nihilistisch. Het centrale probleem van de verzorgingsstaat zal er in de komende tijd in bestaan de solidariteitsgedachte, waarop onze maatschappelijke ordening uiteindelijk berust, te verdedigen. Het is met name het Nieuw Rechtse denken dat de grootste bedreiging van die solidariteitsgedachte vormt. Het is die

sirenezang die weerstaan moet worden. Men mag de invloed van Nieuw Rechts niet onderschatten. Evengoed als de beweging naar maatschappijvernieuwing in het midden van de jaren '60 een internationaal verschijnsel was met overeenkomstige kenmerken in landen met uiteenlopende graad van ontwikkeling, vindt men de sporen van Nieuw Rechts denken. In de eerste plaats van de vrije marktideologie en de afkeer van overheidsingrijpen overal waar aan het stelsel van de vrije markteconomie beperkingen zijn opgelegd. Maar ook op een heel ander nivo -en zo mogelijk nog gevaarlijker- vormt Nieuw Rechts een bedreiging. Op het nivo van de internationale politiek. Met name in de Verenigde Staten is een politieke consensus groeiende die niet alleen de lessen uit Vietnam en Iran geheel verkeerd interpreteert, maar ook de eigen doeleinden, nl. verbetering van de Amerikaanse positie, na wil streven op een manier die wel averechts móet uitwerken. Zwart-wit-denken is 'in', en 'realisme' ook. Een werkelijk realistische politiek van de Verenigde Staten zou niet zozeer zijn politieke positie afhankelijk maken van militaire machtsopbouw, maar die inspanningen richten op herstel van de Amerikaanse niet-militaire industrie die de gevolgen van Vietnam nog altijd niet te boven is. Nu heeft de regering Reagan een uitbreiding van de defensiebegroting op het oog die driemaal zo groot is als ten tijde van Vietnam, en die voorziet in de aanmaak van kostbare en militair onnodige wapensystemen. Het proces, dat zich thans in Amerika voltrekt, is wel aangeduid als de "Americanisation of America", terug naar de pioniers mentaliteit en terug naar het Amerika van vóór de "New Deal" van

Roosevelt, toen immers de eerste grondslagen van de verzorgingsstaat werden gelegd. Het is nog niet zo lang geleden, dat de "Greening of America" het ideaal leek van een jonge generatie. De "beweging" die dit denken droeg is verstrooid en in de verdediging gedrongen. Dat zou ook in Europa kunnen gebeuren.

In een periode van economische onzekerheid groeit de aantrekkingskracht van het zogenaamd simpele, de bereidheid om het maar eens heel anders te doen. Daarin schuilt de aantrekkingskracht van Nieuw Rechts. Maar uiteindelijk is dit struisvogelpolitiek: er zijn geen simpele oplossingen, en wie ze zegt na te jagen probeert de werkelijke problemen onder de mat te vegen. Ook in ons land heeft Nieuw Rechts haar aanhangers, al durven sommige politici er nog niet zo duidelijk voor uit te komen. Wiegel komt de eer toe op dit punt nog het meest klare wijn te schenken. Dat weten we en wisten we al jaren. Steeds duidelijker wordt ook door andere kringen ingespeeld op de Nieuw Rechtse onderstroom. Het Nieuw Rechtse denken is sterk in het aanwijzen van zondebokken, gekombineerd met een beroep op eng-nationalistische sentimenten. De zondebokken zijn van verschillende aard. De staat, daar had ik het al over. Andere landen - dichtbij, die een ekskuus opleveren voor protektionistische maatregelen. Andere landen - veraf, die onze ontwikkelingshulp verkwanzelen. Gastarbeiders, vreemdelingen mogen zich ook in de belangstelling verheugen van een deel van ons volk, dat door simpele oplossingen wordt voorgehouden. Van meer winst is meer werk tot een restriktief monetair beleid, waardoor

koopkracht en spankracht van onze ekonomie worden aangetast. Terug met de sociale uitkeringen (en niet te vergeten het misbruik ervan, waarvan een omvang wordt gesuggereerd die niet klopt met wat bij enig serieus onderzoek het geval blijkt te zijn. Gevolg: een begin van kriminalisering van de uitkeringsgerechtigden. De idee wordt uitgedragen dat staatszorg zwakke mensen voortbrengt. De staat niet als schild voor de zwakken, maar als een ekskuus voor de lanterfantten. De mensen wordt voorgehouden dat begin- en eindpunt van het herstel, in kulturele zin ligt bij het individu. Iedereen een stapje terug, iedereen meer zijn best doen. Dan worden alle maatschappelijke kwalen opgelost. Nieuw Rechts brengt, onder het mom van individuele verantwoordelijkheid en inzet, een maatschappijbeeld, dus een politiek aan de man (vrouw) die er op uit is het stuur van de samenleving in handen te leggen, of te houden, van een kleine groep krachtige, maar vooral machtige lieden. De staat trekt op zich terug. Het devies is: rust en orde. Of: berusting zonder ordening.

IV Politiek in een soberder samenleving
Progressief Nederland dient zich goed te realiseren welke gevaren ons bedreigen. Voortzetting van het kabinet Van Agt Wiegel zal onverhullender dan tot dusver is gedaan ideeën van Nieuw Rechts in beleidsdaden omzetten. De VVD is daar voor. De krachten in het CDA die zich op dit punt door die ideeën geïnspireerd weten worden sterker. Dieper dan te voren - zo is mijn verwachting - zal het mes gezet worden in de sociale zekerheid die de verzorgingsstaat ons heeft gebracht. Die

konklusie valt alleen al met zekerheid te trekken omdat het beleid van dit kabinet de werkloosheid verder zal doen toenemen. Een aanzienlijke vermindering van de inkomens van aktieven en niet-aktieven wordt daardoor onontkoombaar. De PvdA stelt daartegenover een politiek, die met een dat er wat aan de problemen is te doen. De PvdA heeft daarom in haar programma Weerwerk gekozen voor een groeidoelstelling van ruim 2% die naar onze overtuiging met de door ons aangereikte instrumenten haalbaar moet zijn over een periode van vier jaar. De PvdA is voor die groeidoelstelling- nota bene slechts 1% meer dan de 1% van het bijna professioneel voorzichtige planbureau- door anderen partijen gehoord, voorop de VVD. Deze partij verkiest het om van een nulgroei uit te gaan. De ongeremde groeiers van weleer lopen voorop in pessimisme - het zgn. realisme dat wij bij Nieuw Rechts in het algemeen aantreffen. Daarom is het oppassen geblazen. Deze zgn. realistische groeidoelstelling is de legitimatie vooraf - als de mensen er bij de verkiezingen intrappen - voor een beleid van ongekende besnoeiingen in de kollektieve sektor. Thatcher in the Low Countries. Aan deze politiek van berusting en ontpolitisering, waaraan de heer Van Agt zo zijn eigen bijdrage levert, doet de PvdA niet mee. Zo'n politiek roept - als wij niet uitkijken - een zichzelf vervullende profetie over zich uit. Is de PvdA dan niet realistisch? Het realisme van de PvdA stoelt op de overtuiging dat progressief Nederland in staat en bereid is de handschoen op te pakken. Daarbij bedrijft de PvdA geen illusiepolitiek. Wij zijn ons er goed van bewust dat bij de meerderheid van onze

bevolking terecht het besef leeft dat er in de komende jaren geen ruimte bestaat voor groei van de partikuliere inkomens. Dat het voorts duidelijk is dat mensen bereid zijn pas op de plaats te maken en stappen terug te zetten. Maar deze matigingsbereidheid over een breed front - ook bij de vakbeweging - komt in een duidelijk ander perspectief te staan wanneer deze wordt verbonden met een politiek die zich heel direkt wil verantwoorden naar de mensen toe een politiek die meer zeggenschap geeft in buurt en bedrijf, met een politiek die in een aanzienlijke inkomensherverdeling haar aanknopingspunt vindt voor de beleving van rechtvaardigheid en solidariteit. Wij gaan er van uit dat op deze wijze de offerbereidheid pas de zin krijgt die veel mensen zal aanspreken. Dit alternatief moge al een voldoende aansporing zijn om de PvdA die massale steun te geven die nodig is om deze politiek van moed en vertrouwen uit te voeren. Het zou immers te gek zijn wanneer wij - bij een nog redelijk welstandsniveau van het land als geheel - niet in staat zouden zijn de uitdaging van de jaren tachtig aan te gaan. Zeker, het worden moeilijke jaren. Het kunnen echter ook boeiende jaren worden wanneer een uitdrukkelijk beroep wordt gedaan op de vindingrijkheid van ons volk, het meedenken én de solidariteit. Daarvoor doen wij ook een beroep op het bedrijfsleven - werknemers én verantwoordelijke werkgevers. Het moet mogelijk zijn om met een onkonventioneel economisch beleid, dat een premie stelt op initiatief, nieuwe vindingen en medeverantwoordelijkheid de malaisestemming om te buigen. Er is meer te winnen dan te verliezen. Trouwens wij hebben geen andere keus.

Die keuze is er één voor vernieuwing over een breed front. Neem ik als voorbeeld het industriebeleid, waarvoor het inmiddels befaamde rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid belangrijke richtingwijzers heeft aangedragen. Duidelijk is dat wij een nieuwe richting uit moeten: planning waar dat nodig en geboden, eksperimenteren daar waar nog geen afgeronde gedachten bestaan of waar het verleden onvoldoende aanknopingspunten biedt. Burokratie moet worden vermeden. De overheid - in vele gedaanten betrokken bij de industriële vernieuwing - zal zich als 'countervailing power' in een veld van machtigen een eigen expertise moeten verwerven. Uitgangspunt dient te zijn een vermaatschappelijking van het vernieuwingsproces, waar naast werkgevers de enorme vernieuwing in de tuinbouw - die nogal wat tegenslagen te verduren heeft gehad (energie) - is zo'n voorbeeld van een al jaar en dag intensieve samenwerking tussen een deskundig overheidsapparaat en particuliere ondernemers. In het industriële veld - waar veel van de nieuwe werkgelegenheid, zoals wij die uit de Verenigde Staten weten, in de kleine en middelgrote bedrijven gevonden moet worden - denk ik aan de oprichting van kennisbanken, die als informatiecentrum ter beschikking moeten staan aan juist die ondernemingen. Voorts kan vanuit dezelfde filosofie - gedacht worden aan buro's voor produkt- en produktie procesvernieuwing, en aan coördinatie van de verkenning van de exportmarkten, en een veel intensievere, continue her- en bijscholing van werknemers. Voorts kan gedacht worden aan een nauwere inschakeling van het deskundig apparaat van INO bij het industrieel

vernieuwingsproces. Het spreekt vanzelf dat voor werknemers en werkgevers (en hun vertegenwoordigers) in dit proces een heel belangrijke plaats is weggelegd. Moeilijke jaren, ja. De PvdA wil er geen twijfel over laten bestaan dat onze in vele opzichten kwetsbare economie in de gevarenzone terecht is gekomen. De leuke dingen voor linkse mensen kunnen - soms denk ik wel eens: gelukkig - niet meer bestaan uit de groei van materiele inkomens. De leuke dingen voor linkse mensen zullen - meer in kulturele zin - moeten bestaan uit het vinden van een levensstijl die ingaat tegen het doemdenken en die een beroep doet op creativiteit en solidariteit, in en buiten de direkte sociale omgeving.

Daarbij hebben wij ons te weer te stellen tegen de aanslagen op ons sociale zekerheidsstelsel die zullen doorgaan dat het huidige stelsel zich niet leent voor wijzigingen, voor verbeteringen in opzet en uitvoering. Die strijd rond ons stelsel van sociale zekerheid zal vooral ook een ideologische strijd dienen te zijn en niet uitsluitend - hoe belangrijk ook - betrekking moeten hebben op de hoogte van de uitkeringen. Waarom een ideologische strijd? Omdat - en dat kunnen wij onszelf aanrekenen - bij de voltooiing en vervolmaking van dat stelsel - zo tussen 1965 en 1977 - onvoldoende duidelijk is gemaakt op welke principiële fundamenten het berust. De voltooiing van het stelsel heeft grotendeels plaatsgevonden in een tijd dat een ongekend hoge economische groei een toenemend aantal voorzieningen mogelijk maakte. Van een ideologische fundering is toen - althans naar de bevolking toe - volstrekt onvoldoende sprake geweest. De voorzieningen

zijn over de mensen heengekomen als waren het 'technische' en in ieder geval betaalbare voorzieningen. Voor de komende jaren staan wij voor de taak om op een massale wijze de principes waarop dit stelsel is gebaseerd uit te dragen, en waar nodig, uit te leggen. De solidariteit die het wezen van het stelsel uitmaakt zal opnieuw duidelijk moeten worden gemaakt. Daardoor kan ook de wig die door vele tussen aktieven en niet-aktieven wordt gedreven als een onsolidaire aktie worden ontmaskerd. Het gaat hier niet - zoals velen ons willen doen geloven - om twee onderscheiden groeperingen. Het gaat om mensen, die kunnen werken, om mensen die buiten hun schuld niet kunnen werken. Van de ene dag op de andere kan men - door verlies van werk, door arbeidsongeschiktheid, door scheiding - aangewezen zijn op het sociale zekerheidsstelsel.

effektiever dan door overigens ook noodzakelijke - controle, kan op deze wijze een normen- en waardenstelsel groeien dat de sociale zekerheid van een stelsel voor ook tot een stelsel van mensen maakt. Een stelsel van mensen. Dat is de voorwaarde om de politiek te laten funktionieren. Pas dan is het mogelijk om dat gevoel van richting, dat zo'n beslissende rol speelt, terug te krijgen. Ik meen dat het beleid van het kabinet Den Uyl voor de mensen wel een richting aan gaf. En rechtvaardiger verdeling van inkomen, kennis en macht. Dat speelde in op het verkleinen van oude verschillen en op het de baas worden van de nieuwe schaarste op een solidaire manier. Die 'sense of direction' zal nooit alleen afhankelijk zijn van de slogan waaronder een regeringsbeleid wordt gevoerd. De New Deal van Roosevelt is

bestand gebleken tegen de tijd. De New Frontiers en The Great Society van Kennedy en Johnson zijn verbleekt of in hun tegendeel verkeerd. Progressieven hebben in de zeventiger jaren leren denken in termen van 'overleven'. 'Samen overleven' heette een discussienota van de progressieve partijen uit het begin van de jaren zeventig. 'A program for survival' noemde de Brandt commissie haar voorstellen tot hervorming van de Noord Zuid verhouding. Maar ook een strategie om te overleven zal niet richtinggevend uitwerken, als ze niet het produkt is van de ervaringswereld van velen. Instandhouding van het democratisch proces vraagt meer dan een geslaagde leuze voor de tachtiger jaren. Dat vraagt om een konkreet program, dat in permanente dialoog met burgers wordt ontwikkeld en ten uitvoering gebracht. Laat mij proberen de hoofdzaken van een dergelijk program en de politieke keuze daarin opgesloten, nog eens in enkele punten neer te zetten.

1. In de verhouding tussen arme en rijke landen stookt Nieuw Rechts het verzet op tegen de Nieuwe Internationale Economische Orde, waartoe de VN in 1975 besloot. Er is nog weinig van gerealiseerd. Steeds veelvuldiger worden de beschouwingen waaruit blijkt dat sterke stromingen in de westelijke wereld van de hele gedachte van een nieuwe, rechtvaardiger internationale orde af willen. Ze prefereren 'free for all'. Ruim baan voor de markteconomie, dus ordening door de multinationals in plaats van door internationale organen. Die ontwikkeling moet gekeerd worden. In bestaande organen als het IMF moet de zeggenschap voor Derde Wereldlanden versterkt

worden. Dit vergt Nederlandse en Europese actie.

2. Werkloosheid treft ook landen van de Derde Wereld. Zij worden bedreigd door de teruggang in de economieën van de geïndustrialiseerde landen. Het antwoord behoort te zijn een grootscheepse overdracht van koopkracht aan niet olieproducerende ontwikkelingslanden, die dienen in de gelegenheid gesteld te worden hun eigen onafhankelijke rol te spelen. De fatale verlamming, die op dit punt heerst, moet doorbroken worden. Dit is ook de grondgedachte van het wereldwerkgelegenheidsplan van Tinbergen c.s.

3. Sinds de weigering van de regering van de VS om Salt II in zijn huidige vorm te ratificeren, vinden tussen de VS en de Sovjet Unie geen concrete onderhandelingen meer plaats over beperking van kernwapens. Dit is uiterst bedreigend. De ontwikkeling van de kernwapentechnologie loopt door. Daarin dreigt de toepassing van de mikro-elektronika de precisie van kernwapens in het gebruik zozeer te vergroten, dat militairen sterker gaan leunen op de gedachte van de beperkte kernoorlog. Zonder overeenkomst tussen Verenigde Staten en Sovjet Unie zal binnen enkele jaren de 'ruimte' kunnen worden gebruikt in de kernwapenwedloop. Die ontwikkelingen moeten verhinderd worden. Snelle actie is geboden om de VS en de Sovjet Unie aan de onderhandelingstafel te dwingen. De beperking van de T.N.F. in Europa moet onderdeel zijn van de hervatting van SALT-onderhandelingen. De terughoudendheid van de VS daartegenover, gebaseerd op het voorrang geven aan versterking van eigen kernwapenarsenaal moet doorbroken

worden.

4. Technische vooruitgang is in beginsel een welzijnsbevorderend proces. Toepassing van nieuwe technologie kan echter ook arbeidsplaatsen vernietigen en het milieu vergiften. De formulering van normen voor de toepassing van technologische vindingen en de handhaving daarvan moet snel z'n beslag krijgen tegen de filosofie van de autonomie van de techniek.

5. Werkgelegenheidsherstel in Nederland is mogelijk en geboden bij konsekvente uitvoering van een meerjarig werkgelegenheidsprogram, waarin met inkomensoffers nieuwe investeringen worden gefinancierd en op grote schaal door arbeidstijdverkorting en de creatie van deeltijdarbeid herverdeling van werk plaats vindt.

Daarbij moet de herverdeling van arbeid tevens in dienst staan van een eerlijke verdeling van de arbeid tussen man en vrouw, moet deeltijdarbeid ook en vooral hoogwaardige arbeid betreffen, dient de rechtspositie van vrouwen en mannen die in deeltijd werken gelijk te zijn aan die in voltijd, en heeft de overheid op dit terrein in ieder geval een voortrekkersrol te vervullen. Experimenten in ondernemingen die - met behoud of verlenging van de bedrijfstijd - voor mannen en vrouwen volwaardige deeltijdarbeid willen scheppen verdienen in de aanloopfase steun.

6. Energiebesparing wordt zodanig bevorderd dat kernenergie overbodig wordt.

V. Kansen voor een Progressief beleid

Welke zijn nu de kansen voor een Progressief beleid? Wat ik hiervoor heb gezegd kan slechts worden gezien als een pleidooi voor vereniging

van die krachten die een progressief beleid voorstaan. De kansen zijn ruimschoots aanwezig, als maar wordt gezien en duidelijk wordt gemaakt welke belangen op 26 mei op het spel staan. Nog belangrijker dan de vorming van een progressief kabinet - dat is wel een noodzakelijke voorwaarde - is het inzicht dat door voortzetting van het huidige beleid en de maatschappelijke visie waarvan het een uitdrukking is, juist de mensen die het meest door de crisis getroffen werden buitenspel komen te staan. Geloof en hoop in een andere aanpak kunnen een knauw krijgen die dit land verder in het slop zal brengen. Nog vier jaar negatie van de alleszins verantwoordelijke opstelling van de vakbeweging, zal ons terugzetten naar een nivo waarin alleen materiële belangen en verlangens de maatschappelijke discussie zullen bepalen. Zo zal de vakbeweging, gedwongen worden de 'loonstrijd' aan te gaan, daar waar zij zich als emancipatiebeweging mede door andere idealen geïnspireerd weet. De kulturele uitdaging die voor ons ligt zullen progressieve mensen in dit land moeten oppakken. Juist daarin moet de kracht van de progressieve politiek worden gezocht. De wereld kunnen wij niet naar onze hand zetten, en ook in het binnenland zullen de marges beperkt zijn. Maar het maakt een wezenlijk verschil uit of maatregelen steunen op een breed draagvlak van mensen, die willen meedenken en zich betrokken voelen bij het beleid, of dat aan de maatregelen alleen maar een rechtvaardiging vinden in de noodzaak van matiging-zonder-meer of in boze krachten in het buitenland. Hoe liggen de kansen voor een samenwerking die tot een puur progressief kabinet

- dat wil zeggen alleen bestaande uit progressieve partijen - kan leiden? Zo'n kabinet zou dan bestaan uit de PvdA, D'66, PPR en PSP, aldus heeft het kongres van de PvdA februari jongstleden uitgesproken. De eerste forse drempel die is opgeworpen tegen het ontstaan van zo'n kabinet komt van de kant van D'66. Deze partij koerst regelrecht af op een combinatie PvdA - CDA - D'66. Daarbij heeft D'66 gelukkig de positie betrokken dat zij -òòk na de verkiezingen - niet zal meewerken aan een voortzetting van het kabinet Van Agt-Wiegel. Voor die duidelijkheid kunnen wij D'66 dankbaar zijn. Alle oppositie- en vernieuwingsdenken zou verbleken - alsmede een werkelijke keuzemogelijkheid voor de kiezer - wanneer D'66 die mogelijkheid opengehouden zou hebben. Die zekerheid hebben wij in ieder geval. Toch heeft D'66 met haar - al genoemde voorkeur - de kansen op een echte progressieve combinatie aanzienlijk verminderd. Ik betreur dat omdat daarmee het uitzicht op een geheel ander beleid een slag is toegebracht. Ik geef toe, zo'n progressieve combinatie zou pas een behoorlijke stabiliteit bezitten wanneer een kamermeerderheid zou steunen op PvdA en D'66. D'66 werkt er door haar opstelling aan mee dat het CDA - zoals steeds - een centrale positie in de Nederlandse Politiek behoudt. Voor andere politieke verhoudingen in dit land zou het een zegen zijn wanneer het CDA eens het genoegen van de oppositie zou mogen smaken, terwijl daarmee de huidige minister president nog weer andere diensten zouden worden bewezen. Door vooruit te lopen op zo'n brede combinatie ontnemt D'66 aan de verkiezingen een wezenlijke en uitdagende

machtvraag. Niet minder belangrijk vind ik echter de overwegingen die D'66 voor haar voorkeur aandraagt. Deze lijken mij teveel op de geluiden die in de semi-progressieve CDA hoek vallen te beluisteren. Zo van: nu er moeilijke beslissingen moeten worden genomen, nu grote groepen van de bevolking verder op de matigingslijn geduwd moeten worden, kan de steun van een grote volkspartij als de PvdA niet gemist worden. Die argumentatie komt op mij veel te koel, veel te instrumenteel over. Te weinig klinkt in die opstelling een sociale beweging door, die de voorkeur voor een geheel ander beleid weerspiegelt. Daarin past ook het spelen met de gedachte van een zakenkabinet mocht de formatie moeizaam verlopen. Alleen het idee al! Het zou de bezegeling van de ontdemokratisering zijn. Maar ook de kleine linkse partijen leveren, ondanks alle verbale uitingen in die richting, geen bijdrage aan de totstandkoming van een progressief kabinet. Zij putten zich, in een poging hun identiteit te profileren, uit in verwijten aan de PvdA, die zich in radikaliteit en socialisme niet meten kan met hun opstelling. Het voorrecht van kleine partijen, en dat is altijd zo geweest, is dat zij een heldere stellingname paren aan de zekerheid dat deze nooit in praktische politiek hoeft te worden omgezet. Deze luxe kan een grote democratisch-socialistische partij als de PvdA zich niet veroorloven. Als grote partij staan wij, nationaal en internationaal gezien, zo links als het maar kan. Wie geen vreemde is in het Jeruzalem van de internationale socialistische beweging, zal dat kunnen beamen. Links kan zich geen vrijblijvendheid veroorloven, daar waar men zegt een progressieve

meerderheid na te streven. Het komt in de Politiek niet slechts aan op woorden, maar vooral op daden, d.w.z. de bereidheid om de maatschappij met de handen aan te pakken, in de zekerheid dat zij vuil worden. Ik kan het niet anders zien dan dat zowel de opstelling van D'66 als die van de kleine linkse partijen een werkelijk progressief kabinet verder van ons afbrengt dan wenselijk en mogelijk is. Wie graag ziet dat progressieve krachten op de praktische politiek hun stempel drukken, dient goed te beseffen dat, in welke combinatie ook, daarvoor de PvdA de beste garantie is. U zult mij tegenwerpen: je kunt moeilijk iets anders zeggen. Dat is juist. Maar ik leg u de vraag voor - een vraag van eenvoudig rekenen en combineren-: welke andere kansen zijn er dan voor een progressief beleid? Het boeiende van het democratisch-socialisme heb ik altijd gevonden de samenvatting van denkkraft, theorie-vorming en de behoefte de maatschappij in te trekken om haar te veranderen. Niet als doel in zichzelf, maar in samenspraak velen, die niet kunnen wachten tot de theorievorming is afgerond, die in het socialisme hun hoop en vertrouwen hebben geïnvesteerd. Vanuit die positie wens ik, soms zoekend en tastend, met politiek bezig te zijn. Ik doe daarom vooral een beroep op de vele honderdduizende mannen en vrouwen, die aan de zijlijn van de maatschappij zijn gemanoeuvreed, om niet thuis te blijven op 26 mei. Stemmen is een daad van verzet tegen de berusting van het kabinet Van Agt-Wiegel. Wie thuis blijft steunt dit beleid. In de verwachting dat de mensen hun huis uitkomen om een politiek van bemoediging, hoop en verstand mogelijk te

maken, zie ik met vertrouwen de toekomst tegemoet. Na 26 mei is er geen plaats meer voor spijt. Wij moeten aan het werk.

Uitgave: De Trommel-Amsterdam

ISBN-No 90 6264 013 3